Гречило Андрій

Рецензія на монографію

Рачков Є. С. «Символи та емблеми класичних університетів України (кінець XX – початок XXI ст.)». – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. – 204 с.

Упродовж останніх років в Україні з'явилося чимало праць, присвячених різним аспектам геральдики та емблематики. Однак тривалий час бракувало таких, у яких було б розглянуто еволюцію української університетської символіки. Із 2000-х років спостерігається посилення інтересу дослідників до візуальних проявів університетської культури та символічного простору навчальних закладів, зокрема такого їх складника, як символи та емблеми. Однією з таких робіт є монографія Є. С. Рачкова, присвячена актуальній і малодослідженій проблемі становлення й еволюції символів та емблем класичних університетів України. Основою роботи став рукопис кандидатської дисертації Автора, захищеної 2016 року. У монографії розглянуто історичні передумови становлення та простежено напрями й чинники еволюції символів та емблем дев'яти класичних університетів України – Дніпровського, Донецького, Київського, Львівського, Одеського, Таврійського, Ужгородського, Харківського та Чернівецького. Обрані для дослідження університети відповідають низці критеріїв, зокрема, вони є багатопрофільними вищими навчальними закладами, що мають тривалу історію існування, тобто були засновані на сучасній території України ще в дора-

дянський і радянський періоди, та відповідно усталені університетські традиції. Монографія вигідно вирізняється спрямуванням і спеціальним вивченням теми української університетської символіки, з чим пов'язана її безсумнівна наукова новизна.

Для написання монографії, з огляду на тематику та хронологічні рамки дослідження, використано джерела з музейних збірок і бібліотечних рукописних фондів дев'яти названих університетів. Також досліджувалися речові пам'ятки: хоругви, прапори, медалі, печатки тощо. Окрім того, залучено й інтерв'ю випускників і викладачів, фотографії, університетську та місцеву періодику, діловодну документацію, вивчено оздоблення символами інтер'єрів і фасадів будівель навчальних корпусів. Зауважимо, що Автору вдалося реалізувати поставлені завдання, зокрема створити базу даних емблем класичних університетів України, до якої увійшло близько 500 зображень університетських емблем; класифікувати зібрані символи; проаналізувати етапи еволюції емблем та простежити їх зміни; визначити роль університетської символіки у практиках саморепрезентації досліджуваних університетів.

Робота загалом має чітку та логічну структуру. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів (у яких висвітлено теоретико-методологічні, історіографічні та джерелознавчі аспекти дослідження візуальних джерел; проаналізовано історичні основи розвитку емблем класичних університетів України; простежено становлення та еволюція системи емблем класичних уні-

верситетів України за період кінця XX – початку XXI ст.; розглянуто символи та емблеми як прояви корпоративної культури класичних університетів України кінця XX – початку XXI ст.), висновків, додатків із зображеннями університетської символіки, списку використаних джерел і літератури. Розглянемо більш детально зміст кожного розділу.

У першому розділі монографії Автор схарактеризував сучасні теоретико-методологічні підходи до вивчення візуальних проявів корпоративної культури університетів, зокрема, окреслив поширені сьогодні методи та підходи візуальної історії й показав процес становлення емблематики як спеціальної історичної дисципліни впродовж радянського часу та на сучасному етапі. Застосована в роботі методологія дослідження символів та емблем класичних університетів України заслуговує на окрему увагу. Загалом, Автор застосував системний підхід опрацювання матеріалу, загальнонаукові, загальноісторичні, спеціальні джерелознавчі методи, напрацьовані емблематикою, геральдикою, сфрагістикою, вексилологією та іншими спеціальними історичними дисциплінами. Крім того, методологічну основу дослідження визначили методи та підходи візуальної історії. Послуговуючись семіотичним підходом, Є. С. Рачков запропонував чотири етапи аналізу символів та емблем класичних університетів України, що дають змогу пройти своєрідний шлях від фіксації символіки університетів до виявлення поведінкових і соціокультурних наслідків, до яких приводить її створення та використання. Як зазначає Автор, обраний метод дозволив не лише охарактеризувати зібрану ним символіку навчальних закладів, а також продемонструвати зв'язок між знаковим середовищем і (само)свідомістю університетської корпорації. Звичайно, питання конструювання університетської ідентичності в Україні на сучасному етапі потребує окремого вивчення, але визначення зв'язку символіки з різними аспектами університетської корпоративної культури вважаємо доволі оригінальним. Методологія дослідження, а також комплексний і критичний аналіз історіографії, музейних матеріалів, інтерв'ю випускників та викладачів університетів та інших джерел дає підстави стверджувати, що Автор максимально об'єктивно встановив загальні закономірності виникнення та розвитку емблематики українських університетів і визначив роль символіки в конструюванні університетської ідентичності сучасної України.

Емблема Харківського державного університету імені О. М. Горького (нині – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна). 1970-ті роки

Другий розділ роботи присвячено огляду знакового середовища європейських університетів Середніх віків та Нового часу, а також дослідженню символічного простору університетів України впродовж XIX – кінця XX ст. Вивчення символіки університетів більш раннього часу сприяло визначенню особливостей спадкоємності університетських культурних практик у сучасній Україні. Крім того, розуміння університетських символічних та ритуальних традицій дало змогу уникнути поширеної в емблематиці помилки, а саме

Із 2000-х років спостерігається посилення інтересу дослідників до візуальних проявів університетської культури та символічного простору навчальних закладів, зокрема такого їх складника, як символи та емблеми

Сучасні відзнаки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

абсолютизації тих символічних форм, які сьогодні переважають у знаковому середовищі українських університетів.

Розуміння університетських символічних та ритуальних традицій дало змогу уникнути поширеної в емблематиці помилки, а саме абсолютизації тих символічних форм, які сьогодні переважають у знаковому середовищі українських університетів

Третій розділ монографії загалом став спробою визначити, чи утворює символіка класичних університетів України на сучасному етапі певну систему символів та емблем. Ураховуючи це, Є. С. Рачков здійснив класифікацію сучасної символіки класичних університетів України, основою для якої послугували матеріали побудованої ним бази даних символів та емблем класичних університетів України та наявні класифікації символіки університетів Центрально-Східної Європи. Автор запропонував класифікувати університетську символіку за такими ознаками: форма втілення символіки, належність до конкретного університету, час створення, статусність, характер використаних знаків та їх призначення. Далі наведено порівняльний аналіз матеріалів конкурсів на створення емблеми Львівського та Харківського університетів, які відбулися в цих навчальних закладах упродовж 1990-х років. Складно не погодитися з висновком Є. С. Рачкова щодо впливу конкурсних робіт обох університетів на опосередковане конструювання їх візуального образу та осмислення концепту класичного університету як такого. Водночас процес становлення та еволюції символіки класичних університетів України наприкінці XX – на початку XXI ст. Автор визначає як суперечливий і спорадичний. Отже, він порушує складне та дискусійне питання, наскільки єдина в семантичному плані система університетської символіки відповідає традиціям класичних університетів України. На наше переконання, саме семантично цілісна система символіки має бути обов'язковим складником університетської культурної традиції, що сприятиме як зростанню престижу навчального закладу, так і зміцненню корпоративних зв'язків усередині університетської спільноти.

Заключний – четвертий – розділ роботи присвячено розгляду символіки як прояву корпоративної культури класичних університетів України наприкінці XX – на початку XXI ст. Окрему увагу тут приділено трансформації університетського знакового середовища в умовах сучасної кризи університетів, що виявляється в зростанні комерціалізації, масовізації та бюрократизації системи університетської освіти. Університетська символіка та пов'язані з нею ритуали й урочисті церемонії відіграють у зазначених процесах важливу роль. Наприклад, вони є елементами цілеспрямованої та планомірної політики брендингу, яку провадить кожен з університетів України. Окрему увагу Є. С. Рачков приділив використанню університетської символіки під час практик саморепрезентації класичних університетів України: інавгурацій, річниць та ювілеїв навчальних закладів. Окрім того, він розглянув використання символіки під час таких урочистих церемоній, як свято першого дзвоника, церемонія посвяти в студенти й випуску з університету, коли символи та емблеми мають не лише атрибутивне значення, але наповнюють університетські ритуали відповідним символічним змістом.

Попри те, що пропоноване дослідження викликає неабиякий інтерес, воно все ж не позбавлене певних недоліків. Насамперед вони пов'язані зі специфікою вивчення університетської символіки. Зокрема, на нашу думку, дослідження емблематики класичних університетів України потребує більш поглибленого порівняльного аналізу корпоративної культури різних університетів, а також зіставлення українських тенденцій із відповідними процесами в західноєвропейських, північноамериканських та інших університетах. Перспективним виглядає посилення порівняльного аналізу трансформації університетської символіки, що з кінця XX ст. відбувалися в різних країнах Центрально-Східної Європи. Зрештою, було б доцільним сформулювати більш конкретно пропозиції щодо якогось єдиного підходу для створення системи символів вишів в Україні. Зокрема, чи це має бути якась єдина практика для всіх вищих навчальних закладів (принаймні на рівні понять герби – квазігерби – емблеми).

Водночас указані побажання не применшують наукового значення монографії Є. С. Рачкова. Автор увів до наукового обігу низку неопублікованих документів, одержав нові, науково обґрунтовані результати, які розширюють можливості подальшого теоретичного вивчення проблеми. Висновки дозволяють у багатьох аспектах доповнити наукові знання з емблематики, геральдики, історії України, джерелознавства. Результати дослідження можна застосувати для практичного впорядкування системи символів вищих навчальних закладів в Україні. Монографія має логічно вмотивовану структуру та буде цікавою не лише для фахівців-істориків, але й для людей, які працюють над формуванням привабливого образу навчальних закладів. Маємо надію, що ця праця також посприяє подальшому розвитку символіки як класичних університетів, так і інших вищих навчальних закладів, дозволить сформувати краще розуміння потреби традиційних університетських церемоній і ритуалів.

«Парад вузів» у м. Харкові. 2011 рік

Університетська символіка та пов'язані з нею ритуали й урочисті церемонії відіграють важливу роль. Наприклад, вони є елементами цілеспрямованої та планомірної політики брендингу, яку провадить кожен з університетів України